

Qorqudşünaslıq: axtarışlar, aşkarlamalar

Asif HACIYEV (ŞİRVANELLİ)
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu
E-mail: haciyev_asif@mail.ru
<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.2.3>

**“DƏDƏ QORQUD KİTABI”NIN BURSA VƏ DREZDEN
ƏLYAZMALARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ
(I VƏ II BOYLAR ÜZRƏ)**

Açar sözlər: Dədə Qorqud, Bursa nüsxəsi, Drezden əlyazması, müqayisəli təhlil, fərqli məqamlar

SUMMARY

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE "BOOK OF DEDE GORGUD" MANUSCRIPTS
FROM BURSA AND DRESDEN (BASED ON STORIES I AND II)**

The possibility of the existence of several copies of the book under the name of Dede Gorgud was fully justified by a manuscript found in Bursa, Turkey. The fact that the work was copied from a common source with the Dresden copy, and therefore the textual similarity is high, is the main indicator of its great scientific value. An important aspect that distinguishes the Bursa copy from the Dresden copy is its cursive writing, which provides ample opportunities for words with controversial readings to be correctly transcribed and explained according to the original. In the article, the texts of the Bursa and Dresden manuscripts are compared with respect to Stories I and II, and the characteristic features that distinguish them are highlighted. Instances where different words are used, words are substituted or omitted, and word order is changed in some sentences are explained by presenting relevant evidence.

Keywords: Dede Qorqud, Bursa manuscript, Dresden manuscript, comparative analysis, distinct points.

РЕЗЮМЕ

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РУКОПИСЕЙ "КНИГИ ДЕДЕ ГОРГУД" ИЗ БУРСЫ
И ДРЕЗДЕНА (НА МАТЕРИАЛАХ ИСТОРИЙ I И II)**

Возможность существования нескольких экземпляров книги под именем Деде Горгуд полностью обосновывалась рукописью, найденной в Бурсе, Турция. Тот факт, что работа скопирована из общего источника с дрезденской копией, а потому текстуальное сходство высокое, является главным показателем ее большой научной ценности. Важным аспектом, который отличает копию из Бурсы от копии из Дрездена, является ее скоропись, которая дает широкие возможности для слов с противоречивыми прочтениями, которые могут быть правильно расшифрованы и объяснены в соответствии с оригиналом. В статье тексты Бурской и Дрезденской рукописей сравниваются по отношению к Рассказам I и II и выделяют-

ся характерные черты, отличающие их. Случаи использования разных слов, замены или опущения слов, изменения порядка слов в некоторых предложениях объясняются представлением соответствующих доказательств.

Ключевые слова: Деде Коркуд, рукопись Бурсы, рукопись Дрездена, сравнительный анализ, отличительные черты.

“Dədə Qorqud kitabı”nın Drezden və Vatikan nüsxələrindən savayı, digər əlyazmalarının, eləcə də əlavə boyların mövcud olub-olmaması araşdırıcılarını da-
im düşündürmüş və bununla bağlı müxtəlif fikir və mülahizələr söylənilmişdir. Son dövrdə tapılan Günbəd (yaxud Türkmən səhra) [1; 3; 17] və Bursa əlyazmaları bu gözləntilərin heç də əbəs olmadığını ortaya qoydu. Lakin Günbəd əlyazması kimi təqdim edilən nüsxə, əsasən, sonrakı nəsil ozanlarının düzüb qoşduğu soylamalardan, Qazan xanın özü haqqında söylədiyi kiçik bir mətn parçasından və yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi ilə bağlı hekayətdən ibarət olub məzmunca mövcud nüsxələrdən tamamilə fərqlənirsə [bax:], Bursa əlyazması (bundan sonra: B) müəyyən söz, ifadə və cümlələrin işlənmə fərqi baxmayaraq, Drezden əlyazmasının (bundan sonra: D) hərəkəli nüsxəsidir [B, s. 20-257]. Məhz mətnin hərəkəli yazı ilə verilməsi onun böyük elmi dəyər kəsb etməsini şərtləndirməklə, oxunuş və mənalandırma baxımından qorqudşünaslıqda mübahisə obyektı olan onlarla söz və ifadənin daha dəqiq transliterasiya edilərək əslinə uyğun izahına geniş imkanlar açır.

B əlyazmasını səciyyələndirən xüsusiyyətlər haqqında ilkin elmi fikir söyləyən O.F.Sertkaya bildirir ki, o, başdan bir səhifə əksik olmaqla 2a səhifəsindən başlayır. Yazmanın tarixi və yazarı haqqında hər hansı bir məlumat yoxdur. 119 vərəqlik, yəni 238 səhifəlik bu əsərin hər səhifəsində 13 sətir yazı vardır. Bəzi başlıqlar qırmızı mürəkkəb ilə yazılmış və eyni zamanda bəzi sətir sonlarında qırmızı nöqtə qoyulmuşdur [16, s. 10]. Dəyərli tədqiqatçı daha sonra Bursa əlyazmasının “Giriş” bölümü ilə Drezden nüsxəsinin müvafiq hissəsini müqayisə edərək diqqəti fərqli məqamlara yönəlmiş və yeri düşdükcə Dədə Qorqudun adı ilə bağlı ata sözlərin digər əlyazma nüsxələrində hansı variantda işləndiyini göstərməklə şərhini vermişdir.

Mövzunun şərhinə keçməzdən öncə B əlyazması ilə bağlı bəzi məqamlara öləri toxunmaq istərdik. Məlumdur ki, bir çox araşdırmalarda D əlyazmasının daha qədim nüsxədən köçürülmə olduğu fikri ana xətt kimi keçir və biz də söz-söz, sətir-sətir, cümlə-cümlə apardığımız müqayisəli təhlildən bu yanaşmanın daha obyektiv olduğunu dəstəkləyərək konkret nümunələrlə sübuta yetirməyə çalışmışıq [7, s. 3; 9, s. 12; 10, s. 17]. XVII əsrin əvvəllərinə aid edilən B əlyazmasının mətni üzərində aparılan ilkin müşahidələr onun D nüsxəsindən deyil, eyni mənbədən qaynaqlanan digər nüsxə və ya nüsxələrdən üzü köçürüldüyünü söyləməyə əsas verir. Əgər B nüsxəsi başdan-başa hərəkəli nüsxədirsə, D nüsxəsinin yalnız 8,

9, 11, 12, 13, 14, 17 və 18-ci səhifələrinin bəzi sətirlərindəki söz, ifadə və cümlələr hərəkəli yazılmışdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, ilkin nüsxə hərəkəli olmuş, üzü köçürmə prosesində nasixlərin (yəni nüsxəni yazanların) yanaşma tərzindən asılı olaraq, biri hərəkəli, digəri isə hərəkəsiz yazılmışdır. Hər iki nüsxənin daha qədim nüsxədən köçürülmə olduğunu təsdiq edən digər faktlar da vardır ki, bunlardan aşağıdakılara diqqət yetirməyi lazım bilirik:

1. Məlumdur ki, göytürk yazılı abidələrində “tanrı” sözü “teñri” şəklində yazılmış və onun tərkibində işlənən qovuşuq damaq-burun samit səsi [ɲ] bir hərflə işarələnmişdir [18, s. 48]. Lakin orta əsrlərə aid ərəb qrafikalı türk yazılı abidələrində bu səs ilkin mərhələdə “nun” və “kəf” hərflərinin yanaşı işlədilməsi yolu əks olunmuşdur ki, XI əsrin böyük dilçi alimi M. Kaşğarının “Divanü-lüğat-it-türk” əsərindəki **تنكري** yazılış şəkli bunun bariz nümunəsidir [8, s. 326]. Əgər B nüsxəsinin bütün işlənilmə məqamlarında bu söz qədim ənənəyə uyğun olaraq **تنكري** şəklində yazılmışdırsa, D nüsxəsinin 2-12, 3-4, 7-2, 7-3 sətirlərində *kəf* hərfindən öncə bir nöqtəsiz *nun* hərflə **تنكري**, sonrakı işlənilmə məqamlarında isə yalnız *kəf* hərfi ilə **تنكري** formasında yazılmışdır. O.F.Sertkaya Drezden nüsxəsinin “Giriş” bölümü ilə bağlı dəyərli əsərində bu faktı ayıca qeyd edərək ilk səhifələrdə onun “tangrı”, digər məqamlarda isə “tañrı” oxunacaq şəklində verildiyini göstərir [15, s. 56]. S.Tezcan-H.Boeschoten nəşrində də bu fərqli yazılış qismən nəzərə alınaraq 2-12, 3-4 sətirlərində “tangrı”, yerdə qalan bütün məqamlarda isə “tañrı” şəklində transkripsiya edilmişdir [19, s. 29, 31, 32 və s.]. Abidənin mövcud nəşrləri arasında yalnız F.Zeynalov və S.Əlizadə bu sözü “təñri” kimi vermişlər [10, s. 31]. Biz də hazırladığımız nəşrlərdə çoxluğun qəbul etdiyi “tañrı” variantını seçim etsək də, Orxon-Yenisey abidələrində və M.Kaşğari sözlüyündə getmiş yazılış variantının daha məntiqi olduğunu söyləmişdik [4, s. 42-43].

Beləliklə, buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın ilkin nüsxəsində bu söz **تنكري** şəklində olmuşdur. Sonradan üzündən köçürmə prosesində B nüsxə katibi həmin yazılış variantını bütün əlyazma boyu eynilə saxlasa da, D nüsxə katibi ilk səhifələrdə təkrarlamağa çalışmış, lakin dövrün yazılış qaydalarına əməl edərək onu **تنكري** kimi yazmağa üstünlük vermişdir.

2. Hər iki nüsxədə artıq həmin dövr üçün arxaikləşib mənası nasixə aydın olmayan bəzi sözlərin buraxıldığı, yaxud müasir qarşılığı və ya oxşar yazılışa malik sözlərlə əvəz edildiyi aydın müşahidə edilir. B nüsxəsinin D nüsxəsindən fərqləndirən məqamların çoxu da buradan irəli gəlir. Məsələn, D əlyazmasında:

“Ol Quranı yazdı-düzdi,
Üləmalar ögrənincə köbətədi biçdi,

Alimlər sərvəri Osman Üffan oğlu görkli” [D-6, 6-7] soylama parçasında “cildlədi, üzlədi” anlamında işlənilmiş qədim “köbətədi” feili [4, s. 67-68] B nüsxə katibinə məlum olmadığı üçün buraxılaraq aşağıdakı kimi verilmişdir:

Ol Quranı yazdı-düzdi,
Üləmalar ögürənincə biçdi,
Üləmalar sərvəri Əffan oğlu
Osman görklü. [B-5, 11-13].

Boyların mətnində də rast gəlinən bu tipli faktlar üzərində irəlidə ayrıca dayanılacaqdır.

3. İlk mərhələdə türk dünyasının böyük bilicisi Dədə Qorqud tərəfindən düzülüb qoşulan boylar sonrakı nəsil ozanları tərəfindən yaşadıkları zamanın tarixi hadisələrinə, həyat tərzinə, dini baxışlarına və s. uyğunlaşdırılmaqla, hətta eyni ruhda yaradılmış yeni boylar əlavə edilməklə dolğunlaşdırılmış və hansısa bir oğuz xanının məclisində söyləyici ozanın nitqindən yazıya alınmışdır. Fikrimizcə, əsərin mətnində qədim inancları əks etdirən sözlərlə yanaşı, İslam dini ilə bağlı ifadələrin işlədilməsi buradan irəli gəlir və sonrakı nüsxə katibləri də bu ənənəyə sadıq qalaraq müvafiq əlavələr etmişlər. B nüsxəsinin “Giriş” bölümündə D əlyazmasında olmayan “İnşaallah Təala!” ifadəsinin iki dəfə verilməsi faktını yalnız bununla izah etmək mümkündür [B-7, 8; B-8, 11].

Ümumiyyətlə, Dədə Qorqud boylarında əksini tapmış baxışların daha əski çağlardan qaynaqlandığı, demək olar ki, əsərin hər səhifəsindən duyulur. Bunlardan biri də “Giriş” bölümündə 4 qadın tipini səciyyələndirən soylama ilə bağlıdır. Görkəmli alim O.F.Sertkaya B nüsxəsinin “Giriş” bölümündən bəhs edərkən “Türk töresinə uyan və uymayan kadın tiplerinin anlatıldığı Göktürk harfləriyle yazılmış bir metin” üzərinə diqqəti yönəldir və “Dədə Qorqud kitabı”ndakı variant ilə müqayisə edir [16, s. 15]. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, qadın tiplərinin qruplaşdırılması türklər arasında çox-çox əvvəllər formalaşmış yanaşmadır və ozanlar ozanı Dədə Qorqud bu ənənəvi bölgünü saxlamaqla hər bir qadın tipinin xarakterinə uyğun şərhini vermişdir.

4. Hər iki nüsxədə söz buraxmalarına, bəzən buraxılmış sözün sətirin üzərində, bəzi sözlərin isə təkrar, yaxud yerinin başqa sətirdə yazılması faktlarına rast gəlinməsi nasixlərin qarşılarındakı əlyazma mətnindəki sətri, cümləni əvvəlcə tam oxumaları, sonra yaddaşlarına əsasən kağıza köçürmələri ilə bağlıdır. Boylarda daha çox özünü göstərən bu cəhətlərə hər iki nüsxənin “Giriş” bölümündə də rast gəlinir. Məsələn, B nüsxəsində “At yeməyən acı otlar bitincə bitməsə yeg!” [B-4, 4] cümləsi D nüsxəsində “At yeməyən acı otlar bitməsə yeg!” [D-4, 7-8] formasında getmişdir ki, burada “bitincə” sözünün buraxıldığı şübhə doğurmur. Yaxud D nüsxəsindəki “Dölümindən ağarsa, baba görkli” [D-6, 12-13] deyiminin ilk sözü B nüsxəsində səhvən bir sətir öncə işlənilmiş “Minarədə başlayanda fəqi görk-

lü” [B-6, 3] deyiminin əvvəlində yazılaraq növbəti sətirdə yalnız “... ağarsa, baba görkli” şəklində verilmişdir. B nüsxəsinin I və II boyları ilə D nüsxəsinin müvafiq boylarını müqayisəli təhlilə cəlb edərkən üzərində daha ətraflı dayanacağımız bu tipli faktlar, fikrimizcə, onu göstərir ki, hər iki nüsxə daha qədim nüsxə və ya eyni qaynağa söykənən nüsxələrdən köçürülmüşdür.

Öncə, göstəriləni kimi, B nüsxəsini D nüsxəsindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət onun hərəkəli yazılmasıdır. Hərəkəli yazılış isə müvafiq sözlərin açıq, yoxsa qapalı, dodaqlanan, yoxsa dodaqlanmayan saitlərlə deyilişini daha dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Məsələn, D nüsxəsində “Bayındır” – **بايندور** [D-10, 1], “aydır” – **ايدور** [D-12, 8], Oğuz xanına müraciətlə deyilən “xanım” – **خانم** (-ım mənsubiyət şəkilçisidir) kimi yazılan sözlər B nüsxəsində “Bayındur” – **بايندور** [B-8, 12], “aydur” – **ايدور** [B-16, 4], “xanum” – **خانم** şəklində hərəkəli yazılmışdır ki, bu da onların fərqli səs tərkibində deyilməsindən irəli gəlir.

Hər iki nüsxəsinin I boy üzrə müqayisəli təhlili zamanı aşağıdakı faktlar daha çox diqqəti cəlb edir. Əvvəla, D nüsxəsində I boyun başlığında Buğac xan adındakı “xan” titulu “xe” hərfi üzərində nöqtənin səhv qoyuluşu nəticəsində **جان** [D-9, 13] şəklində yazılmışdır ki, abidənin böyük tədqiqatçılarından sayılan V.V.Bartold bu yanlışlığı nəzərə almadan onu rus dilinə tərcümə edərkən “Борач-джан” şəklində vermişdir [11, s. 16]. Lakin B nüsxəsindəki **جان** yazılış şəkli [B-8, 11] bunu mexaniki səhv hesab edən nəşirlərin haqlı olduğunu təsdiqləyir. D nüsxəsindəki “Genə toy edib, atdan ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı” cümləsinin tərkibində [D-10, 5], həmçinin 14-12, 23-6, 135-5, 200-11, 260-6, 271-3, 294-7 işlənilmə məqamlarında “atdan ayğırdan” qrammatik formasında yazılmış ifadə B nüsxəsində “atdan ayğır” qəlibində [B-9, 3] verilmişdir ki, bu da müvafiq seçimi edən nəşirlərin mövqeyini gücləndirmiş olur.

İkincisi, D nüsxəsində Dirsə xanın xatununa söylədiyi soylamanın sonunda getmiş “Qavunım, verəgim, döləgim!” [D-12, 11] misrası B nüsxəsində, ümumiyyətlə, buraxılmışdır [B-11, 5] ki, bunu əlyazmanın üzünü köçürüldüyü dövrdə həmin sözlərin işləklidən düşməsi ilə əlaqələndirmək daha inandırıcı görünür.

Üçüncüsü, bəzən B nüsxəsində yol verilmiş səhvlər D nüsxəsində də özünü göstərir. Məsələn, “... ağ tozluca qatı yayını əlinə aldı, altun cıdasın əlinə aldı, bə-dəvi atını tutdurdu, butun bindi” cümləsində həm yayın, həm cidanın (nizənin) ələ alınması göstərilir [D-31, 3-5; B-26, 8-9]. Lakin V nüsxəsindəki “Ağ tozluca qatı yayını əlinə aldı. Altun cıdasını qoluna aldı” [V-17, 8-9] cümlələrindən aydın olur ki, Buğac yayı əlinə, cidanı (yəni nizəni) qoluna alır. Hadisənin bu məzmununda təsviri, sözsüz, daha dəqiqdir. Bu tipli ayrıntılar isə D və B nüsxələrinin köçürüldüyü

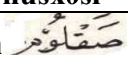
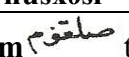
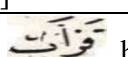
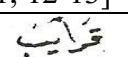
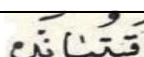
əski əlyazmanın və V əlyazmasının fərqli ozanların ifasından yazıya alınması fikrini qüvvətləndirmiş olur.

Yaxud, V əlyazmasında boyun sonunda Dədə Qorqudun dilindən verilmiş soylamanın tərkibindəki “Gəlimli-gedimli dünya, // Son ucı ölümlü dünya” misraları həm D, həm də B nüsxələrində buraxılmışdır [V-19, 13; D-34, 13; B-29, 11]. Müasir nəşirlər çox zaman bu fakta və ya digər boyların sonunda eyni məzmununda verilmiş soylamaya istinadən həmin misraları əlavə etmişlər.

Ümumiyyətlə, bu boyun B və D nüsxələri üzrə təhlili göstərir ki, bir çox söz və ifadələrin yazılışında, bəzi cümlələrin söz sırasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Həmin məqamları qarşılaşdıraraq aşağıdakı cədvəllər şəklində verməyi məqsəduyğun bildik.

Fərqli hərf tərkibində və qrammatik formada yazılmış sözlər

Cədvəl 1

	B nüsxəsi	D nüsxəsi
1.	Salqum-saqlum tañ yelləri əsdigində. [B-9, 11-12]	Salqum-salqum tañ yelləri əsdigində. [D-11, 2-3]
2.	“Bayındır xan buyruq böylədür, xanum ”, – dedilər. [B-10, 6]	“Bayındır xandan buyruq böylədir, xanım ,” – dedilər. [D-11, 11]
3.	Bayındır xan mənüm nə əksiklügüm gördi? [B-10, 7]	Bayındır xan bənim nə əksikligim gördi? [D-11, 12]
4.	Qılıhdanmı gördi, sufradanmı gördi? [B-10, 7-8]	Qılıcımdanmı gördi, suframdanmı gördi? [D-11, 12-13]
5.	Bu qara-ayıb baña ya bəndəndür, ya xatundandır, – dedi. [B-10, 13]	Bu qara-ayıb baña ya bəndəndür, ya xatundandır, – dedi. [D-12, 5-6]
6.	Dirsə xan evinə gəldi, çağırub xatunına söylər , görəlüm, xanum , nə söylər . [B-10, 13 – 11, 2]	Dirsə xan evinə gəldi, çağırub xatunına soylar , görəlüm, xanım , nə soylar . [D-12, 6-7]
7.	Borcluları borcından qurtar! [B-12, 11]	Borcluyı borcından qurtarğıl! [D-14, 7-8]
8.	Qaytubanda qızıl dəvə vergil bu oğlana, Yüklət olsun, hünərlidür! [B-15, 10-11]	Qaytabandan qızıl dəvə vergil bu oğlana, Yüklət olsun, hünərlidir! [D-18, 2-3]
9.	Aqın turı sulardan xəbər keçə... [B-15, 10-11]	Aqan turı sulardan xəbər keçə... [D-19, 7]

10.	Babañ dedi, keyiki qovsun gətürsün, bənüm öñümdə dəpələsün. [B-18, 12]	Babañ dedi, keyikləri qovsun gətürsün, bənim öñümdə dəpələsün. [D-21, 13 – 22,1]
11.	Keyiki qovdı قویدی gətürdi, babası-nuñ öñündə siñirlərdi. [B-19, 1-2]	Keyiki qovardı قواری gətürdi, babasınıñ öñündə siñirlərdi. [D-22, 3-4]
12.	Dirsə xan qurt قورت siñirli qatı yayın əlinə aldı, üzəngüyə qalqub qatı çəkdi, uz atdı. [B-19, 7-8]	Dirsə xan qurqut قورقوت siñirli qatı yayın əlinə aldı, üzəngüyə qalqub qatı çəkdi, uz atdı. [D-22, 11-13]
13.	Oq اوق toqundı, alca qanı şoruladı شورلادی, qoynı toldı. [B-19, 9-10]	Uc اوج toqundı, alca qanı şorladı شورلادی, qoynı toldı. [D-23, 1-2]
14.	Dirsə xanuñ xatunu “Oğlancuğumuñ ilk avıdır” dedi . Atdan ayğır , dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. [B-19, 13-20, 1]	Dirsə xanıñ xatunu “Oğlancuğımıñ ilk avıdır” deyü atdan ayğırdan , dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. [D-23, 5-7]
15.	Qapu قابو qaldurdu, Dirsə xanuñ yüzünə baqdı. [B-20, 3]	Qapaq قاپق qaldırdı, Dirsə xanıñ yüzünə baqdı. [D-23, 9-10]
16.	⁴ Sa [ğ] ilən صالین soluna göz gəzdirdi, oğlancuğunu görmədi. [B-20, 4]	Sağ iləن صاغلی soluna göz gəzdirdi, oğlancuğunu görmədi. [D-23, 10-11]
17.	Aqarlıda اقرارلیدا qarğamağıl, Qazılıq tağınuñ suyunuñ günahı yoqdur. [B-24, 2-3]	Aqarlıda اقرارلیدا qarğamağıl, Qazılıq tağınuñ suyunuñ günahı ⁶ yoqdur. [D-28, 5-6]
18.	Böylə digəc qırq incə qız yayıldı , tağ çiçəgi devşürdülər. [B-24, 9-10]	Böylə digəc qırq incə qız yayıldılar , tağ çiçəgi devşürdülər. [D-28, 13]
19.	Alubanı qan قان kafir ellərinə yönəldilər. [B-25, 9-10]	Alubanı qalın قالن kafir ellərinə yönəldilər. [D-30, 11-12]
20.	– Gəlüñ varalum, şol yigidi tutalum gətürəlüm , ikisini bir yerdə < kafi > rə yetürəlüm! – dedilər. [B-26, 13 – 27, 1]	– Gəlüñ varalım, şol yigidi tutub gətürəlüm , ikisini bir yerdə kafi-rə yetürəlüm! – dedilər. [D-31, 9-10]
21.	Ağ yüzlü, ala gözlü gəlin gedərsə,	Ağ yüzlü, ala gözlü gəlinlər ge-

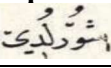
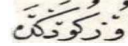
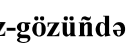
	mənim gedər, Sənün də içində nişanlıñ varsa, yigit, degil maña, Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil gerü! [B-28, 1-3]	dərsə, mənim gedər, Səniñ də içində nişanlıñ varsa, yi- git, degil maña, Savaşmadın, uruşmadın alı verə- yim, döngil gerü! [D-32, 12- 33, 2]
22.	Ağ saqallu qocalar gedərsə, mənim gedər, Sənün də içində ağ saqallu babañ بَبَان varsa, yigit, degil maña, Savaşmadın, uruşmadın qurtarayım, döngil gerü! [B-28, 3-5]	Ağ saqallu qocalar gedərsə, mə- nim gedər, Səniñ də içində ağ saqallu ba<ba>ñ بَاك varsa, yigit, degil maña, Savaşmadın, uruşmadın qurtara- yım, döngil gerü! [D-33, 2-4]
23.	Qaytabanda qızıl dəvə sənün gedər, Mənüm də içində yüklədüm var, Qomağum yoq qırq namərdə! [B-28, 9-11]	Qaytabanda qızıl dəvə səniñ ge- dər, Mənim də içində yüklətim var, Qomağım yoq qırq namərdə! [D- 33, 8-9]
24.	Altun başlu ban evlər səniñ gedərsə, Mənüm də içində odum اودم var, Qomağum yoq qırq namərdə! [B-29, 1-2]	Altun başlu ban evlər səniñ gedər- sə, Mənim də içində odam اودم var, Qomağım yoq qırq namərdə! [D-33, 12 – 34,1]
25.	Ağ saqallu qocalar sənün gedərsə, Mənüm də مَنْدَ içində bir ağı şaşmış, biligi yetmiş qoca babam var, Qomağum yoq qırq namərdə! [B-29, 2-3]	Ağ saqallu qocalar səniñ gedərsə, Mənim dəxi مَنْدَجِي içində bir ağı şaşmış, biligi yetmiş qoca babam var, Qomağım yoq qırq namərdə! [D-34, 1-3]
26.	Anlar dəxi bu dünyaya gəldi keçdi. Karban كَارْبَان kibi qondı köçdi. [B-29, 10]	Anlar dəxi bu dünyaya gəldi keç- di. Karban كَرْوَان kibi qondı köçdi. [D-34, 11-12]

Müqayisədən göründüyü kimi, bu fərqlər əsasən fonetik və qrammatik səciyyə daşıyır. Lakin 20 və 22-ci sıradakı nümunələrdəki fərqlər sözlərin hərf buraxılaraq yazılması ilə bağlıdırsa, 5 və 12 nümunələrdəki fərqlər ilkin mətnə işlədilmiş sözlərin mənaca qavranılmaması ilə bağlıdır. Araşdırma göstirir ki, 5-ci nü-

munədəki “qara -ayıb” sözü eyni mənanı ifadə edən “qara” qədim türk sözü ilə ərəb mənşəli “ayıb”(<eyb) sözlərinin birləşməsindən yaranmış formadır. Daha dəqiq dedək, “ayıb” sözü eyni mənanı bildirən “qara” sözünün qarşılığı kimi işlədilmişdir [6, s. 40-41]. Görünür, nüsxə katibləri abidənin dili üçün xarakter olan bu cür yanaşmanı duya bilmədiklərindən əski yazılışı öz qavram səviyyələrinə uyğun imitasiya etmişlər. 12-ci nümunədə isə “təkə, dağ keçisi” anlamını verən “qurqut” sözü [21, s. 274-277] B nüsxə katibinə tanış olmadığı üçün onu “qurt” sözü kimi anlayaraq yazmışdır. Maraqlıdır ki, D nüsxə katibinin “cebe” (zireh) və “cübbə” (arxalıq), “qabıza” (çadır dirəyi) və “qabza” (qılıncın tutacaq hissəsi) sözlərini [də qarışdırması da bu səbəblə əlaqəlidir [6, s. 139-142 ; 14, s. 143-144] .

Fərqli tərkibdə yazılmış cümlələr

Cədvəl 2

	B nüsxəsi	D nüsxəsi
1.	“Dədəm Qorqud gəlsün, bu oğlana ad qosun!” dedilər. “Oğlanı babasına alsun, varsun babasından oğlana bəglik, taxt alı versün!” dedilər. [B-15, 2-5]	“Dədəm Qorqud gəlsün, bu oğlana ad qosun, biləsinə alub babasına varsun, babasından oğlana bəglik istəsin, taxt alı versün, ” – dedilər. [D-17, 7-9]
2.	“Babam at səgirdişimə baqsun qıvansun, oq atışımə baqsun güvənsün, qılıc çalışımə baqsun sevinisin,” – derdi. [B-19, 2-3]	“Babam at səgirdişimə baqsun qıvansın, ox atışımə baqsun güvənsün, qılıc çalışımə baqsun sevinisin!” [D-22, 5-6]
3.	Oğlanuñ iki talusunuñ arasından urub yaqdı. [B-19, 9]	Oğlanı iki talusunuñ arasında urub çaqdı , yaqdı. [D-22, 13 – 23, 1]
4.	Oq toqundı, alca qanı şoruladı , qoynı toldı. [B-19, 9-10]	Uc toqundı, alca qanı şorladı , qoynı toldı. [D-23, 1-2]
5.	“Qanlu Oğuz bəglərini qonuqlayayım! ” – dedi. [B-20, 1-2]	“Qanlu Oğuz bəglərin toylayalım! ” – dedi. [D-23, 7-8]
6.	Qapu qaldurdu, Dirsə xanuñ yüzünə baqdı. [B-20, 3]	Qapaq qaldırdı, Dirsə xanıñ yüzünə baqdı. [D-23, 9-10]
7.	Tañrı verən tatlu canuñ seyranda imiş, endi axı ! [B-23, 4]	Tañrı verən tatlu canıñ seyranda imiş, andı dəxi ! [D-27, 5-6]
8.	Öz gövdəndə canun varsa, oğul, xəbər maña! [B-23, 4-5]	Üz-gözüñdə canıñ varsa, oğul, ver xəbər maña! [D-27, 6-7]
9.	Aqar sənüñ sularuñ, Qazılıq tağı,	Nə Qazılıq tağı, aqar səniñ suların,

	Aqar ikən aqmaz olsun! [B-23, 6-7]	Aqar ikən aqmaz olsun! [D-27, 8]
10.	Başın qaldırdı, anasınıñ yüzünə baqdı. [B-23, 13]	Başın qaldırdı, yalabıdaq gözin açdı , anasınıñ yüzünə baqdı. [D-28, 2-3]
11.	Oğlanuñ anası əmcəgin bir sığadı صِغَايِي , südi gəlmədi, iki sıqdı, südi gəlmədi, üçüncidə kəndünə güc eylədi, qatı zərblə sıqdı, süd ilə qan qarışıq gəldi . [B-24, 10-12]	Oğlanuñ anası əmcəgin bir sıq-dı صِغْدِي , südi gəlmədi, iki sıqdı, südi gəlmədi, üçüncüdə kəndüyə zərb eylədi, qatı toldı, sıqdı, südlə qan qarışıq gəldi . [D-29, 1-3]
12.	Ata bindirdilər, alubanı ordusuna getdilər. [B-24, 13]	Oğlanı ata bindirdilər, alubanı ordısına getdilər. [D-29, 4-5]
13.	Ata ayağı külük, ozan dili çevik <olur>. [B-25, 1-2]	At ayağı külük, ozan dili çevik olur. [D-29, 6]
14.	Qalqubanı Buğac bəg yerindən uru turdı. [B-26, 7-8]	Buğac bəg yerindən uru turdı. [D-31, 2-3]
15.	Boynı uzun bədəvi atlar gedərsə, mənim gedər, Sənüñ də içində binidüñ varsa, yigit, degil maña, Savaşmadın alı verəyim, döngil gerü! [B-27, 6-8]	Boynı uzun bədəvi atlar gedərsə, mənim gedər, Səniñ də içində binidiñ varsa, yigit, degil maña, Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil gerü! [D-32, 3-5]
16.	Altun başlu ban evlər gedərsə, mənim gedər, Sənüñ də içində oduñ اودوك varsa, yigit, <degil> maña, Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil gerü! [B-27, 13 – 28, 1]	Altun başlu ban evlər gedərsə, mənim gedər, Səniñ də içində odañ اورك varsa, degil maña, Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil gerü! [D-32, 10-12]
17.	Mənüm içün gəldüñsə, oğlancuğım öldürmüşəm, Yigit, maña yazuq degil , döngil gerü! [B-28, 6-7]	Mənüm içün gəldüñsə, oğlancuğım öldürmüşəm, Yigit, saña yazığı yoq , döngil gerü! [D-33, 4-5]
18.	Ağayılta tümən qoyun sənüñ gedərsə, Mənüm <də> içində şişligüm var, Qomağım yoq qırq namərdə! [B-28, 11-12]	Ağayılta tümən qoyun səniñ gedər, Mənüm də içində şişligim var, <Qomağım> yoq qırq namərdə! [D-33, 10-11]
19.	<Dirsə xan> bu arada oğlancuğını sağ idüğün yenə bildi. Xanlar xanı <Bayındur xan> oğlana bəglik <verdi> , taxt verdi. [B-29, 7-8]	Dirsə xan burada oğlancuğı sağ idüğün yenə bildi. Xanlar xanı <xan Bayındır> oğlana bəglik verdi , taxt verdi. [D-34, 8-9]

20.	Anları dəxi əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya kimə qaldı? [B-29, 11]	Anları dəxi əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya yənə qaldı. [D-34, 8-9]
-----	--	---

Mətn nümunələrinin qarşılıqlı müqayisəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əski nüsxədən üzüköçürülmə zamanı B əlyazma katibi sanki cümləni hissə-hissə deyil, bütöv oxuyub yaddaşına əsasən yazıya almışdır. Məhz buna görə də D nüsxəsi ilə müqayisədə B nüsxəsində söz sırasının dəyişməsi, bəzi sözlərin əvəzlənməsi, yaxud unudulması hadisəsinə rast gəlinir.

Müşahidələrimiz göstərir ki, I boyla müqayisədə II boyun mətnində bu tipli fərqlərin sayı 200-dən çoxdur və onlardan bəzilərini cədvəlləşdirərək nəzərə çarpdırmaq istərdik.

Fərqli hərf tərkibində və qrammatik formada yazılmış sözlər

Cədvəl 3

	B nüsxəsi	D nüsxəsi
1.	ümmət soyunuñ arslanı [B-30, 8]	Amit soyunuñ aslanı [D-35, 12]
2.	Qıyan Səlcük oğlu Dəli Dondar [B-31, 7]	Qıyan Səlcük oğlu Dəli Tondar [D-36, 13 – 37,1]
3.	Qazan bəgüñ qardaşı Qara Günə [B-31, 13]	Qazan bəgüñ qarındaşı Qara Günə [D-37, 8]
4.	Altun bañ evlərin kafir çapdı. [B-32, 8]	Altun bañ evlərin kafirlər çapdılar. [D-38, 5]
5.	Tavla-tavla şahbaz atlarını kafir bindi . [B-32, 9]	Tavla-tavla şahbaz atlarını bindilər . [D-38, 6]
6.	Qatar-qatar qızıl dəvələrini yetti . [B-32, 10]	Qatar-qatar qızıl dəvələrini yedtilər . [D-38, 6-7]
7.	Ağır xəzinə , bol aqçasını yağmaladı . [B-32, 10]	Ağır xəzinəsini , bol aqçasını yağmaladılar. [D-38, 7-8]
8.	İlək oğlu Sarı Qulmaş Qazan bəgüñ evi üzərinə şəhid oldu [B-32, 13 – 33, 1]	İlək qoca oğlu Sarı Qalmaş Qazan bəgüñ evi üzərinə şəhid oldu. [D-38, 11-12]
9.	Şol qoyunu dəxi götürsək , Qazana ulu hayıflar edərdük, – dedi. [B-33, 8]	Şol qoyunları dəxi götürsək , Qazana ulu hayıf edərdük, – dedi. [D-39, 7-8]
10.	Nagahandan Qaraca çobanuñ üzərinə altı yüz kafir qoyuldu. [B-	Nagahandan Qaraçuq çobanuñ üzərinə altı yüz kafir qoyuldu.

	33, 13 – 34, 1]	[D-40, 1-2]
11.	Mərə çoban, ırağından, yaqınından bərü gəlgi! [B-34, 7]	Bərə çoban, ırağından, yaqınınndan bərü gəlgi! [D-40, 10]
12.	Saňa bəqlik alalum . [B-34, 9]	Saňa bəqlik alı verəlüm . [D-40, 12]
13.	Kafirün gözi qorxdı . [B-35, 9]	Kafirün gözi qorqdı . [D-42, 2]
14.	Aydur: “Yarımasun, yarçımasun, bu çoban bizüm həpimüzi qırar olamı?” – dedilər. [B-35, 10]	Aydur: “Yarımasun, yarçımasun, bu çoban bizim həpimiz qırar olamı?” – dedilər. [D-42, 3-4]
15.	Çoban şəhid olan qardaşların haqına qodu, kafir leşindən bir böyük dəpə yığdı, çaqmaq çaqub od yaqdı. [B-35, 11-12]	Çoban şəhid olan qardaşların haqına qodu, kafirlər leşindən bir böyük dəpə yığdı, çaqmaq çaqub od yaqdı. [D-42, 4-6]
16.	Bu işlərdən xəbərün yoqdur? – dedi. [B-36, 1-2]	Bu işlərdən xəbəriñ yoqmıdır? – dedi. [D-42, 8-9]
17.	Qızıl dəvələr gəlibən keçdüğü su! [B-36, 5-6]	Qızıl dəvələr gəlib keçdüğü su! [D-45, 6]
18.	Dün yoq, ötə gün evün bundan keçdi. [B-39, 13 – 40, 1]	Dün yoq, ötəki gün evün bundan keçdi. [D-47, 9-10]
19.	Qarıcıq anañ qara dəvə boynundan asılı keçdi. [B-40, 1]	Qarıcıq anañ qara dəvə boynunda asılı keçdi. [D-47, 10-11]
20.	Sadağında səksən oxuñ vergil maña! [B-41, 1-2]	Sadağında səksən oquñ vergil maña! [D-49, 1-2]
21.	Kafirə bən varayın! [B-41, 2] və s.	Kafirə mən varayın! [D-49, 3] və s.

Göründüyü kimi, müqayisəyə cəlb edilən nümunələrdə sözlər fərqli fonetik tərkibdə və qrammatik formalarda yazılmışdır ki, bunu əsərin üzünü köçürən naxslərin dilə yiyələnmə bacarıqları ilə izah etmək olar. Üzərində geniş dayanmadan 18 sıradakı nümunə ilə fikrimizi açıqlamaq istərdik. B nüsxəsində “ötə gün”, D nüsxəsində isə “ötəki gün” birləşmələri işlədilmişdir ki, mahiyyətə eyni, yəni “ötən (o biri) gün” anlamı ifadə edən söz formalarıdır [13, s. 1263-1264, 1265].

Fərqli tərkibdə yazılmış söz birləşmələri və cümlələr

Cədvəl 4

	B nüsxəsi	D nüsxəsi
1.	barmaqları nıgarın kafir qızları [B-31, 1-2]	barmaqları nıgarlı məhbub kafir qızları. [D-36, 7]
2.	Ağ bədəvisin çəkdürdi, Bayındı -	Ağ bədəvisin çəkdirdi, Bayındır

	ruñ yağısın basan Şer Şəm-şəddin bindi. [B-32, 1-2]	xanıñ yağısın basan Şir Şəm-şəddin bindi. [D-37, 9-10]
3.	Kafirüñ casusu casusladı, varıban Şökli məlikə xəbər verdi. [B-32, 5-6]	Kafiriñ casusu casusladı, vardı kafirlər arğunu Şökli məlikə xəbər verdi. [D-38, 1-2]
4.	Xan Qazanuñ oğlu Uruz bəg qırq yigidlən əli bağlu, boynı bağlu getdi. [B-32, 12-13]	Xan Qazanıñ oğlu Uruz bəg üç yüz yigidlən əli bağlu, boynı bağlu getdi. [D-38, 10-11]
5.	Kafir aydur: – Bəglər, Qazanuñ tavla-tavla şahbaz atlarını binmişüz, qatar-qatar dövələrini yetmişüz, altun, aq-çasını yağmalamışuz , qırq yigidlən Qazanuñ oğlu Uruzı dutsaq etmişüz, qırq incə bellü qız ilən Qazanıñ halalını dutmuşuz; bu hayıfları biz Qazana etmişüz. [B-33, 2-5]	Kafir aydır: – Bəglər, Qazanıñ tavla-tavla şahbaz atlarını binmişüz, altun, aq-çasını yağmalamışuz , qırq yigidlən oğlu Uruzı tutsaq etmişüz, qatar-qatar dövələrini yetmişüz , qırq incə bellü qız ilən Qazanıñ halalını tutmuşuz; bu hayıfları biz Qazana etmişüz, – dedi. [D-38, 13 – 39, 4]
6.	Kafir aydur: – Qazanuñ on biñ qoyunu vardır Qapulu Qara Dərvənddə. [B-33, 7]	Kafir aydır: – Qazanıñ Qapulu Dərvənddə on biñ qoyunu vardır. [D-39, 6-7]
7.	Qıyan güci, Dəmür güci – iki qarındaşını yanına aldı, ağıluñ qapusını bərkitdi. [B-33, 12]	Qıyan güci, Dəmür güci – bu iki qardaşı yanına aldı, ağıluñ qapusını bərkitdi. [D-39, 12-13]
8.	Altuñdağı alaca atıñ nə ögərsin? Ala başlu erkəcimcə gəlməz maña! [B-34, 10-11]	Altuñdağı alaca atıñ nə ögərsən? Ala başlu keçimcə gəlməz <maña!> [D-41, 1-2]
9.	Bəlügüñdə toqsan oxuñ var , nə ögərsin, mərə kafir? [B-35, 1]	Yelügüñdə toqsan oquñ nə ögərsən, mərə kafir? [D-41, 5-6]
10.	Kafirüñ üç yüzünü sapan taşıyla yerə bıraqdı. İki qardaşı Qaraca çobanuñ oxa düşdi, şəhid oldı. [B-35, 6-7]	Qaraçuq çoban kafiriñ üç yüzünü sapan taşıyla yerə bıraqdı. İki qardaşı oxa düşdi, şəhid oldı. [D-41, 9-11]
11.	Məgər, xanum, Qalın Oğuz devləti , Bayındur xanuñ güyəgüsi Ulaş oğlu Salur Qazan qara qayğılu vaqiə gördi, sərmərdi uru turdı... [B-36, 2-4]	Məgər, xanım, ol gecə Qalın Oğuzıñ devləti , Bayındır xanıñ güyəgüsi Ulaş oğlu Salur Qazan qara qayğılu vaqiə gördi, sərmərdi urı turdı... [D-42, 9-13]
12.	Aydur: – Bərü gəlgil , bilürmisin,	Aydır: – Bilürmisin, qarındaşım

	qarındaşım Qara Günə, yatur idüm. [B-36, 4-5]	Qara Günə, düşümdə nə göründi? [D-42, 13 – 43,1]
13.	... biləgümdən on barmağımı <qanda> gördüm. [B-36, 9-10]	... biləgimdən on barmağımı qanda gördüm. [D-43, 5]
14.	Yaradanuñ eşqinə, qardaş, mənüm bu düşümi yorğıl maña! – dedi. [B-36, 11]	Xanım qardaş, mənüm bu düşümi yorğıl maña! – dedi. [D-43, 6-7]
16.	Qoñur atın mahmuzladı, Qazan bəg yola girdi. [B-37, 5-6]	Qoñur atın mahmuzladı, Qazan bəg [mahmuzladı,] yola getdi. [D-44, 2]
15.	Gördi kim, uçarda quzğun qalmış, tazı tolaşmış yörəndə qalmış. [B-37, 6-7]	Gördi kim, uçarda quzğun <qalmış>, tazı tolaşmış yörəndə qalmış. [D-44, 2]
16.	Qoñur atını ökcələdi, kafır keçdiyi yola girdi. [B-38, 1]	Qoñur atını ökcələdi, kafır keçdiyi yola düşdi getdi. [D-44, 12-13]
19.	Qara<ca> çobanuñ qara köpəgi Qazana qarşı gəldi, xəbərləşdi. [B-39, 3]	Qaraca çobanuñ köpəgi Qazana ⁸ qarşı gəldi. Qazan qara köpək-ləm xəbərləşdi. [D-46, 7-8]
20.	Gecə xırsuz gələndə af-af ürən! [B-39, 5]	Gələn xırsuzları qorqudan! [D-46, 10]
21.	Köpək Qazanıñ atınıñ ayağına çap-çap düşər. Köpək sinsidi, gəldügi yola getdi. [B-39, 7-8]	Köpək Qazanıñ atınıñ ayağına çab-çab düşər, siñ-siñ siñlər. Qazan bir tumar ilə köpəgi urdu. Köpək çəkildi, gəldügi yola getdi. [D-46, 13 – 47, 3]
22.	Ünüm aña, sözüm diñlə, çoban! Ağban evüm şundan keçmiş, görmədünmi, degil maña! [B-39, 11-12]	Ünüm aña, sözüm diñlə! Ağban evim şundan keçmiş, gördünmi, degil maña! [D-47, 6-7]
23.	Böylə digəc Qazan ah etdi, əqli başından getdi, dünya-aləm gözüne qarañu oldu. [B-40, 5-6]	Çoban böylə digəc Qazan ah etdi, ağlı başından getdi, dünya-aləm gözüne qaranñu oldu. [D-48, 3-4]
24.	Semüz qoyun, arıq toqlı səniñ qoyunuñdan kafirlərə vermədüm. [B-40, 10-11]	Semüz qoyun, arıq toqlı səniñ qapuñdan kafirlərə vermədim. [D-48, 9-10]
25.	Ölsəm, səniñ uğuruña bən öləyim! Öldürsəm, ğazi bən olayım! [B-41, 4]	Ölürsəm, səniñ uğuruña bən öləyim! [D-48, 9-10]
26.	“Ağac, ağac” dersəm saña, arlanma عَارَلْتَهُ ağac! [B-46, 7]	“Ağac, ağac” dersəm saña, erlənmə عَارَلْتَهُ ağac! [D-55, 7-8]

Mətn nümunələrinin nüsxələr üzrə qarşılaşdırılması qorqudşünaslıqda mübahisəli oxunuşda verilən “Şer”, “belüg” və “devlät” sözlərinin dəqiq transliterasiya edilməsinə aydınlıq gətirir. Oğuz igidlərindən sayılan Şəmsəddinin “Şir” ləqəbi ilə tədim edilməsi “Kitab”ın əksər nəşrlərində müşahidə olunur. Vaxtilə Ə.Cəfəroğlu bu sözün “şir” şəklində deyir, məhz qədim türklərdə titul kimi işlədilib, “bahadur” anlamını verən “şer” sözü olduğunu irəli sürmüşdür [2, s. 69] ki, B nüsxəsindəki yazılış bu mülahizənin doğruluğunu əsaslı şəkildə sübuta yetirir.

Digər önəmli məqam D nüsxəsində “yelüğündə”, B nüsxəsində isə “bəlügüündə” oxunuşuna əsas verən 9-cu nümunə ilə bağlıdır ki, “ox qabı” mənasını verən bu qədim sözü “belüg//bəlük” fonetik variantlarında oxuyanlara haqq qazandırmış olur.

Eyni fikri 11-cı sıradakı nümunədə getmiş “devlät” (“bəxt, uğur, səadət” mənalarını ifadə edir) sözüdür ki, Azərbaycan nəşrləri onu müasir dilimizə uyğunlaşdıraraq “dövlət” kimi oxumuşlar. Hərəkəli B nüsxəsi bu problemə də aydınlıq gətirmiş olur.

26-cı nümunədəki fərqli yazılışlar isə B nüsxə katibinin “utanma” anlamını bildirən “erlənme” qədim türk sözünü [22, s. 471-472] ona mənaca yaxın ərəb mənşəli “ar” kökündən düzəlmiş “arlanma” sözü kimi qavramasından irəli gəlir.

Gətirilən fərqlərlə yanaşı, D nüsxəsi ilə müqayisədə B nüsxəsində müəyyən söz və ifadələrin buraxıldığını da görmək mümkündür. Məsələn: B nüsxəsinin 34-2 sətirində D nüsxəsində getmiş “Südi, peniri bol, qaymaqlı çoban!” [D-40, 4] misrası, 38-4 sətirində isə D nüsxəsindəki “Bağ və bostanın zinəti su!” [D-44, 4-5], 36-7 sətirində “Qara başım qurban olsun, suyum, saña!” [D-45, 8], 39-5 sətirində “Qorquduban şamatasıyla ürkdən!” [D-46, 1], 39-6 sətirində “Qara başım sağlığında eyülüklər edim, köpək, saña!” [D-46, 12-13], 39-13 sətirində “Qanda gəzirdün, nerədəydün, a Qazan?” [D-47, 9], 40-9 sətirində “Yoxsa köksüdə yoxmıdır iman!” [D-48, 7] misraları buraxılmışdır.

Maraqlıdır ki, bəzən hər iki nüsxədə eyni cümlə daxilində eyni söz buraxılması da müşahidə edilir. Məsələn: “Aydur: – Ağzuñ qurusun, çoban! <Dilüñ> çürisün, çoban! Qadir sənüñ alnıña qada yazsun, çoban! – dedi.” [B-40, 7-8; D-48, 4-6].

Yaxud, 21-ci nümunədən göründüyü kimi, B nüsxəsində “sinsimək” feili, D nüsxəsində isə “çəkildi” sözü işlədilmişdir. Bu qədim sözə Dədə Qorqudun adı ilə bağlı digər bir əlyazmada “zingildəmək”, “səs eləmək” mənasında rast gəlinir: “Ağayılar yörüsində börü sinsir” [TK-5,11; 5, s. 13].

Beləliklə, gətirilən bütün bu nümunələr onu göstərir ki, B və D nüsxələri daha qədim orta mənbədən və yaxud eyni mənbədən qaynaqlanan nüsxələrdən köşürülmüşdür. Məhz bu zaman əsərin üzünü köçürən nasixlər yaşadığı dövrün və bölgənin dil xüsusiyyətlərinə əsasən onun mətnində müəyyən düzəlişlər etmişlər.

Bundan əlavə, hər iki nüsxədə müəyyən söz və ifadələrin buraxılması nüsxə katiblərinin mətnin üzünü köçürmə prosesində yol verdikləri səhvlərlə izah oluna bilər. İlk müşahidələr əsasında gəlinən bu mülahizələr digər boylar üzrə aparılan təhlil vasitəsilə özünü doğruldacağını güman edirik.

İxtisarlar

B. Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması Tıbkıbasım. Bursa: Star Matbaacılık, 2022, s. 20-257

D. Kitabı-Dədə Qorqud əla lisani-tayifeyi-oğuzan / Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyası (iki cildə). Bakı: YNE, İc, 2000, s. 304-621

V. Hekayəti-oğuznameyi-Qazan bəg və ğeyri / Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyası (iki cildə). Bakı: YNE, İc, 2000, s. 312-216

TK. Türkman-kitabı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 2. Haziran 2019, s. 314-374

ƏDƏBİYYAT

1. Azmun Y. Dede Korkutun Üçüncü Elyazması. Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikayeler) ile Türkmen Sahara Nüshası. Giriş-Metin-Çeviri- Sözlük-Tıpkıbasım. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2019

2. Caferoğlu A. Dede Korkut hikayələrinin antroponim yapısı // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. 1959, cild 7, s. 59-80

3. Ekici M. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazanın Yedi Başlı Ejderhayı öldürmesi. İstanbul: Ötüken, 2019

4. Hacıyev A.X. “Dədə Qorqud kitabı”nın şərhli oxunuşu I kitab (Müqəddimə üzrə). Bakı: Elm və təhsil, 2014

5. Hacıyev (Şirvanelli) A.X. “Türkman kitabı”: oxunuş və şərhlər // Bakı: Dədə Qorqud Elmi-ədəbi toplu IV, 2019, s. 3-60

6. Hacıyev (Şirvanelli) A.X. “Dədə Qorqud kitabı”nın şərhli oxunuşu II kitab (1 və 2-ci boylar üzrə). Bakı: Elm və təhsil, 2019

7. Hacıyev (Şirvanelli) A.X. “Dədə Qorqud kitabı”nın şərhli oxunuşu IV kitab (7–12-ci boylar üzrə). Bakı: Elm və təhsil, 2022

8. Kaşğari M. Divanü luğat-it-türk (dörd cildə). (Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: R.Əsgər). III c. Bakı: Ozan, 2006

9. Kitabı-Dədə Qorqud (tərtib edən: H.Araslı). Bakı: Gənclik, 1978

10. Kitabı-Dədə Qorqud (tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə F.Zeynalov və S.Əlizadəninindir). Bakı: Yazıçı, 1988

11. Книга моего Деда Коркута. Перевод В.В.Бартольда, издатели: В.М.Жирмунский, А.Н.Кононов. Баку: YNE “XXI”, 1999

12. Memmadli Y. Eski Türcede Sahis adları ve ünvanları // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Velleten. Cilt 42, 1994, s. 95-110
13. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий (в 4 томах). С.-Пб., т. 1, 1898
14. Sertkaya O.F. *Dede Korkut Kitabı*'nın Drezden Yazmasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmla Özelliklerine Dayanarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılması Üzerine // Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni 1998, 2004, s. 131-152
15. Sertkaya O.F. *Dede Korkut Kitabının Drezden Nüshasının "Giriş" Bölümü*. İstanbul: Ötüken, 2006
16. Sertkaya O.F. *Dede Korkut Kitabı'nın Bursa Yazmasının "Giriş" Bölümü / Dede Korkut Kitabı. Bursa yazması Tıpkıbasım*. Bursa: Star Matbaacılık, 2022
17. Shahgoli N.Kh., Yaghoobi V., Aghatabai Sh., Behzad S. (2019). *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım / Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, Haziran 2019, ss. 147-379
18. Şükürlü Ə. *Qədim türk yazılı abidələrinin dili*. Bakı: Maarif, 1993
19. Tezcan S., Boeschoten H. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY, 2001
20. Hacıyev (Şirvanelli) A.X. "Türkman kitabı": oxunuş və şərhlər // Bakı: *Dədə Qorqud Elmi-ədəbi toplu IV*, 2019, s. 3-60
21. Zahidoğlu V. "Kitabi-Dədə Qorqud"un leksikası haqqında bəzi qeydlər // *Kitabi-Dədə Qorqud (məqalələr toplusu)*. Bakı: Elm, 1999, s. 269-283
22. Zahidoğlu V. "Kitabi-Dədə Qorqud"da bəzi söz və ifadələr haqqında. / "Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə" III Uluslararası folklor konfransının materialları (13-16 noyabr). Bakı: Səda, 2005, s. 467-479

